

Vztah profesní dráhy a založení rodiny z hlediska generací žen¹

Jana Paloncyová

V prostředí rostoucích nároků pracovního trhu a zvyšujících se sociálních rizik se zintenzivňuje potřeba sladování rodinných a profesních rolí, soukromé a veřejné sféry v životě člověka. V ČR si uchovávají velký vliv v kulturních tradicích zakotvené preference v oblasti rodinného a rodičovského chování spolu s pomalu překonávanými stereotypy v dělbě práce mezi muži a ženami v soukromé sféře. Spolu se strukturálními faktory (např. segmentace trhu práce, mzdové rozdíly mezi muži a ženami) a institucionálními faktory (rodinně politická opatření zákoníku práce, systém denní péče o děti aj.) mají tyto jevy za následek specifickou situaci v postavení žen na trhu práce obecně, konkrétně pak v období přechodu z rodičovské dovolené na trh práce. Cílem příspěvku je analyzovat postavení žen na trhu práce s ohledem na rané fáze rodinného života z hlediska generací.

Úvod

V posledních 20 letech prošla česká společnost transformací ve všech oblastech. Společenské změny se velmi silně dotkly jak veřejného života, tak života soukromého. Z hlediska jednotlivců došlo po roce 1989 k nastolení tržního prostředí mimo jiné i v oblasti trhu práce, dřívější systém zaručující jistotu nástupu do prvního zaměstnání, plnou zaměstnanost, kariérní vzestup závislý ne na osobních předpokladech a znalostech, ale zejména na sympatiích s vládnoucími kádry, byl nahrazen konkurencí na trhu práce. S tím se objevil fenomén nezaměstnanosti a vyprofilovaly se skupiny s vyšším rizikem neúspěchu na trhu práce. Mezi ně patří i mladé ženy a matky malých dětí (např. Bartáková, 2005).

Změny rodinného chování v České republice v posledních 20 letech odpovídaly svými projevy procesu druhého demografického přechodu, kterým prošly země západní Evropy již v 60. a především 70. letech. Průvodním jevem druhého demografického přechodu je snižování plodnosti pod hranici prosté reprodukce, snižování sňatečnosti a rozšíření alternativních rodinných forem vedle klasického manželství (Paloncyová, 2009). Teorie druhého demografického přechodu je založena na změně hodnotového systému směrem k pluralizaci, na změně životních preferencí, jež se pak odrážejí ve skutečném chování jedinců. Do popředí se přesouvají tzv. hodnoty postmaterialistické, tzn. svobodné rozhodování individua, účast na veřejném životě, kvalita života, životní prostředí. Výsledkem je obecně větší uznání svobod, a to včetně sféry rodinného života. Rozhodnutí mít děti je možné přizpůsobit životním strategiím obou partnerů. Druhý demografický přechod se nejvíce projevuje v těch zemích, kde je relativně úspěšná ekonomická transformace. Pro ty země, kde ekonomická a sociální reformy probíhají pomaleji, je stále typický spíše předchozí demografický režim - nižší věk při prvním sňatku a porodu, vysoký podíl předmanželských početí, vyšší umělá potratovost (Sobotka, 2001).

Rodina se v novém společenském prostředí dostala do větší konkurence s ostatními oblastmi. Současná globalizovaná společnost je dynamičtější, na druhé straně

je však méně předvídatelná. To vede ke zvýšení nejistoty o dalším ekonomickém a sociálním vývoji a to se následně odráží v rozhodnutích a v životních strategiích každého jedince. Rostoucí nejistota a nestabilita jsou do konkrétní podoby přeneseny tzv. institucionálními filtry, které určují míru, jakou jsou lidé nejistotou zasaženi a ovlivněni. Mezi instituce, které mají největší vliv na životní dráhu mladých lidí, patří systém vzdělávání, zaměstnání, systém sociálního zabezpečení a rodina (Blossfeld, Mills, 2003).

V této souvislosti se nabízí otázka, do jaké míry na změny společenských podmínek reagovaly a reagují generace mladých žen. Zdá se, že právě tato populace byla jednou z těch, kterých se společenské změny dotkly nejvíce. Na jedné straně se rozšířily možnosti seberealizace, kdy úspěch ve veřejné sféře je závislý především na osobních znalostech, předpokladech a zkušenostech, na druhé straně prosazení se na trhu práce, ale i např. uspokojení potřeb v otázce bydlení či obecně určitého materiálního standardu nezbytného pro založení rodiny vyžadují daleko více úsilí. V této souvislosti se zdá logické, že mladé generace, respektive ženy odsouvají založení rodiny do pozdějšího věku, případně ji i odmítají. Velký vliv na životní strategie mají i v kulturních tradicích zakotvené preference v oblasti rodinného a rodičovského chování spolu s pomalu překonávanými stereotypy v dělbě práce mezi muži a ženami v soukromé sféře. Spolu se strukturálními faktory (např. segmentace trhu práce, mzdové rozdíly mezi muži a ženami) a institucionálními faktory (rodinně politická opatření zákoníku práce, systém denní péče o děti aj.) tak mají tyto jevy za následek specifickou situaci v postavení žen na trhu práce obecně, konkrétně pak v období přechodu z rodičovské dovolené na trh práce. Cílem tohoto příspěvku je analyzovat postavení žen na trhu práce právě s ohledem na rané fáze rodinného života.

Vztah rodiny a zaměstnání

Francouzská ekonomka Béatrice Majnoni D'Intignano rozlišuje tři fáze ve vývoji vztahu mezi porodností a zaměstnaností žen v evropských zemích (Paraskewopou-

los, 2009). První, tradiční fáze se vyznačuje vysokou mírou porodnosti a nízkou mírou zaměstnanosti žen. Toto období vystřídala v západní Evropě koncem 60. let tzv. přechodná fáze s rostoucím podílem zaměstnaných žen a klesající mírou porodnosti. Současná, tzv. moderní fáze, je charakteristická vysokou mírou zaměstnanosti (také u žen) se stabilním nebo lehce klesajícím počtem porodů (Skandinávie a Francie). Vývoj ukazuje, že v západních a severovýchodních zemích, kde je zaměstnaným ženám z hospodářského a sociálněpolitického aspektu umožněno vést rodinný život a mít děti, jsou míry porodnosti vysoké a z tohoto důvodu vykazují tyto země relativně stabilní demografický vývoj (Matějková, Paloncyová, 2005). Komunistické státy systematicky podporovaly růst porodnosti, protože se potýkaly s trvalým nedostatkem pracovních sil. Provedením nejrůznějších opatření – např. díky podpoře veřejných zařízení předškolní péče a výchovy pro děti umožňovaly tyto režimy lépe skloubit rodinný a profesní život matek. Tím také docílily poměrně vysokých křivek porodnosti, ale i zaměstnanosti. Se začátkem transformace komunistických systémů v systémy demokratické a tržně hospodářské se tento vývoj nejen zastavil, ale nabral zcela opačný směr. V současné době mají téměř všechny tyto státy jedny z nejnižších měr porodnosti v zemích Evropské unie, při relativně vysoké zaměstnanosti žen na plné úvazky.

Rodinná politika České republiky přešla v průběhu transformace od genderovaného de-familialismu, kdy byla plná zaměstnanost žen umožněna zejména rozsáhlou institucionalizovanou péčí o děti, k genderovanému explicitnímu familialismu², vyznačujícím se, v důsledku nízké úrovně nabídky formální péče o děti do tří let (navíc omezeně finančně a prostorově dostupně), poměrně dlouhou rodičovskou dovolenou a komparativně nejdelší dobou pobírání (relativně nízkého) rodičovského příspěvku, svou délkou přesahujícího rodičovskou dovolenou. Je zde tedy zřejmá tendence udržovat ženy v domácnosti, dokud jsou jejich děti malé (Bartáková, Sirovátka, 2008). Tento rys však nemusí být nutně v rozporu s preferencemi žen samotných (Höhne, Kuchařová, Svobodo-

vá, Šťastná, Žáčková, 2009). Česká republika se tak ocitá ve skupině zemí s politikou explicitního familialismu spolu se zeměmi, jako je Rakousko, Německo, Itálie, Lucembursko a Nizozemsko, které mohou být v klasických typologiích sociálního státu považovány za země korporativní tradice sociálního státu, reprezentující tzv. male breadwinner model (Bartáková, 2006). Muži je v těchto systémech připisována role hlavního živitele rodiny, aktivního ve veřejné sféře, ženě je naopak připsána role hlavní pečovatelky o rodinu. V této souvislosti jsou ženy strukturálními podmínkami směřovány do oblasti sekundárního trhu, kde jsou pracovní podmínky horší, šance na kariéru vzestup minimální a platové podmínky demotivující. Tím dochází k vertikální i horizontální genderové segmentaci na trhu práce.

Kulturní a strukturální podmínky mají tedy vliv na kariéru žen³. Na jedné straně může jít o kontinuální pracovní dráhu, kdy ženy nemají děti nebo období péče o ně výrazně zkracují, nebo se jedná o přerušovanou kariéru či tzv. model sekvenčního zaměstnání, kdy žena odchází, i opakovaně, na poměrně dlouhou dobu z trhu práce v období péče o malé dítě. Becker a Moen (Bartáková, 2006) identifikovali při analýze amerických domácností tři rodinné strategie: a) strategie omezování (odmítání přesčasů, odmítání práce vyžadující cestování, odmítání povýšení vyžadující větší pracovní zapojení či přestěhování), b) strategie práce versus kariéra, kdy jeden partner „dělá kariéru“ a druhý partner „má zaměstnání (tzv. ‘one-job-one-career marriage’),“ partner s „kariérou“ je hlavním živitelem a partner se „zaměstnáním“ je převážně zodpovědný za rodinu, podřizuje se kariéře partnera a často pracuje na částečný úvazek (obvykle se jedná o genderovanou strategii: mužská kariéra a ženské zaměstnání), c) strategie výměny/kompromisu (tzv. „trading-off“) znamená, že partneři střídají zaměstnání a kariéru v průběhu životního cyklu

(nejčastěji to znamená, že žena má „zaměstnání“, pokud jsou děti malé, a „kariéru“ později, když děti odrostou).

Podle dosavadních poznatků vycházejících z analýz českého prostředí se zdá, že v současné době uplatňují ženy spíše určitou kombinací uvedených strategií. Před narozením dětí pracují nejčastěji na plný úvazek, v období do věku 3 až 4 let nejmladšího dítěte preferují přerušit pracovní kariéru (Kuchařová et al., 2006). Po tomto období se vrací na trh práce, a to ve většině případů na plný úvazek. K volbě této strategie přispívá fakt, že možnosti využívání zkrácené pracovní doby, jež do značné míry mohou pomoci lépe skloubit profesní a rodinný život, jsou v České republice zatím spíše omezené, i když podíl částečných úvazků u matek malých dětí v posledních letech roste (Hora, 2010). V souvislosti s částečnými úvazky je také v českém prostředí poukazováno na určité nevýhody, jako je např. omezený pracovní postup, účast na dalším vzdělávání, jistota zaměstnání, nárok na zaměstnanecké výhody apod. (Haberlová, Kyzlinková, 2009). Tyto skutečnosti mohou mít v důsledku vliv na strategii ženy zůstat v období prvních let dítěte doma a poté volit návrat na plný úvazek. V období, kdy jsou děti malé, volí české rodiny model komplementárního rozdělení rolí, jež je např. podle ekonomů Gary S. Beckera nejvíce racionální a efektivní pro fungování domácnosti (Becker, 1993). Tato skutečnost vychází na jedné straně ze současné politiky genderovaného explicitního familialismu s v evropském kontextu dlouhou délkou rodičovské dovolené, na druhé straně je možnost osobně pečovat o děti do 2 až 3 let jejich věku matkami vítána (Höhne, Kuchařová, Svobodová, Šťastná, Žáčková, 2009). Po rodičovské dovolené volí české ženy spíše výše zmíněnou strategii „trading-off“, strategie „one-job-one-career marriage“ se zdá být zatím spíše minoritní, pravděpodobně spíše dočasnou překlenovací fází mezi obdobím rodičovské dovolené a obdobím, kdy děti dosáhnou

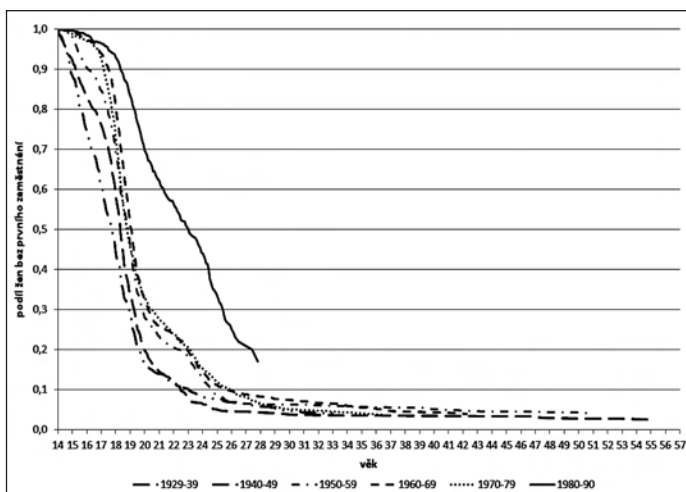
školního věku a ženy se vrací ke strategii „trading-off“. Takovýto sled strategií můžeme souhrnně pojmenovat jako strategii odložené harmonizace. Uvedená strategie přerušované kariéry pochází v České republice již z doby socialismu, vyznačující se kombinací relativně vysoké míry participace žen na trhu práce obecně s nízkou mírou jejich zaměstnanosti v době, kdy vychovávají děti ve věku do tří/čtyř let (Sirovátka, Bartáková, 2008). Spolu s návratem na trh práce však souvisí i vyšší riziko nezaměstnanosti žen. Tento fakt se však netýká pouze matek vracících se na trh práce, ale v souvislosti se stereotypním dělením rolí, kdy péče o děti a domácnost je stále zajišťována ženami (Kuchařová et al., 2006), se týká i matek dětí starších (Hora, 2010). Tyto skutečnosti vedou i k anticipační negativní diskriminaci zaměstnavatelů přijímat ženy ve věku, kdy se mohou stát matkami.

Položme si v této souvislosti otázku, do jaké míry se spolu se změnou společenských poměrů změnily okolnosti početí, resp. narození dítěte. Zájem je soustředěn především na vztah založení rodiny a profesní kariéry. Nejprve se zaměříme na okolnosti mající vliv na početí prvního a druhého dítěte, a to z pohledu věku, generace, vzdělání, rodinného stavu a socioekonomického postavení ženy. Dále se budeme snažit popsat profesní status matek v době početí a narození prvního a druhého dítěte, délku přerušování jejich kariéry v důsledku péče o malé dítě/děti a jejich návrat na trh práce, to vše v kontextu různých generací žen.

Data

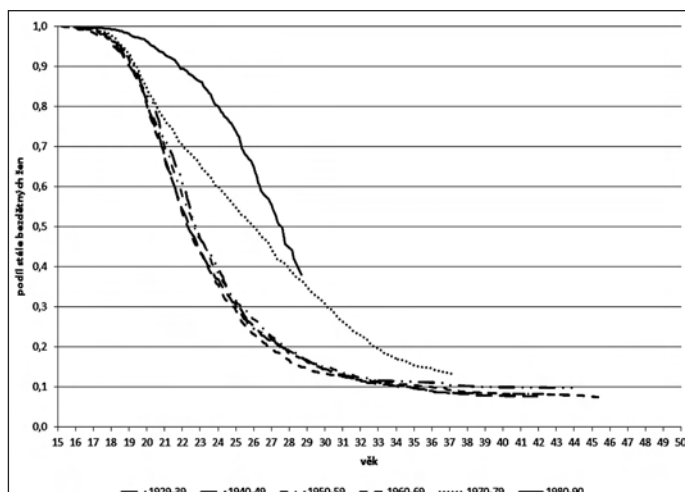
V tomto příspěvku budou využita unikátní data výzkumu „GGs-Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy“ z let 2008–2009 (dále GGS08). Toto mezinárodní šetření osob ve věku 18–82 let bylo druhou vlnou panelového výzkumu, jehož první vlna byla uskutečněna v roce 2005. Druhá vlna výzkumu z roku 2008 zahrnuje

Graf č. 1: Podíl žen bez prvního trvalejšího zaměstnání (delšího než 6 měs.) podle věku a generace (metoda Kaplan-Meier)

Zdroj: GGS08

Graf č. 2: Narození prvního dítěte podle věku a generace ženy (metoda Kaplan-Meier)

Zdroj: GGS08

data o ekonomické aktivitě, životních podmínkách ekonomicky aktivních a neaktivních, o vybraných životních plánech lidí v různých etapách životního cyklu, stejně jako o jejich rodinném zázemí, dále o rodinách a jejich dětech, domácnostech i o zdravotním stavu.

Časování životních událostí

Pokud se tento text má zaměřit na analýzu zaměstnanosti žen především ve vztahu k rodinnému životu, operacionalizovanému zejména počety a narozením prvního a druhého dítěte, má význam podívat se nejprve na časování relevantních životních událostí.

Generace žen 30. let končily své studium v porovnání s generacemi mladšími v nižším věku a v této souvislosti nastupovaly tyto ženy do prvního zaměstnání delšího než 6 měsíců dříve. Generace žen narozených v období 50.–70. let studovaly v porovnání s generacemi staršími déle a tím pádem vstupovaly na trh práce později. V souboru žen GGS08 se projevil výrazným nárůstem počtu studujících ve věku do 25 let u generací žen narozených v 80. letech. S tím opět souvisí jejich opožděný vstup na trh práce (graf č. 1).

Podobně tomu je i z pohledu základních rodinných událostí, jako je uzavření prvního sňatku a narození prvního dítěte. Generace žen 70. a 80. let jako nositelky změn rodinného chování po roce 1989 významně odkládají jak uzavření prvního sňatku, tak narození prvního dítěte (graf č. 2). V důsledku odkladu narození prvního dítěte je z hlediska věku odkládáno i narození druhého dítěte.

Z generačního pohledu je tedy zřejmý odklad hlavních životních událostí do vyššího věku. To koresponduje i s delším obdobím studia a pozdějším nástupem na trh práce. Podívejme se však na samotný, tzn. „očistěný“ vliv základních sociodemografických proměnných na pravděpodobnost založit rodinu, respektive mít první dítě.

Největší vliv na početí prvního dítěte má při kontrole ostatních proměnných rodinný stav, v našem případě operacionalizovaný skutečností, zda žena žila v době početí dítěte v manželství či ne. Šance vdané ženy na početí prvního dítěte se zvyšuje 2,2krát. Z hlediska generací Coxova regrese (metodologie viz např. Šťastná, 2011) ukázala, že v porovnání s generacemi žen narozenými ve 30. letech 20. století se šance založit rodinu zvyšovala až po generaci let 60., to znamená, že ženy narozené v letech 60. měly oproti ženám narozeným v 30. letech šanci na početí prvního dítěte 1,4krát vyšší. Generace let 40. a 50. se historicky vyznačovaly nejnižší bezdětností a koncentrací plodnosti do mladého věku. V generacích z let 70. zakládaly ženy rodiny méně často, ženy narozené v 80. letech měly šanci mít první dítě o 20 % nižší než referenční kategorie žen narozených ve 30. letech. Významnou roli měla i výše dokončeného vzdělání, kdy, jak je zřejmé z tabulky č. 1, se šance na založení rodiny snižuje s rostoucím vzděláním při kontrole vlivu ostatních proměnných. Vysokoškolačky také zakládají rodinu ve vyšším věku. Status studentky významně často snižoval šanci na založení rodiny v porovnání se ženou aktivní na trhu práce, tj. zaměstnanou nebo osobou samostatně výdělečně činnou. Skutečnost,

že žena studuje, při kontrole vlivu ostatních charakteristik, snižuje její šanci na početí prvního dítěte přibližně o jednu polovinu. Poměrně překvapivě je však zjištěno, že ženy nezaměstnané mají oproti ženám zaměstnaným, případně podnikajícím, šanci vyšší (1,4krát). V tomto smyslu se nabízí k vysvětlení teorie redukce nejistoty, kdy založení rodiny může být jednou z možností snížení životní nejistoty, neboť na novou roli rodiče jsou na rozdíl od jiných rolí vázány relativně známé vzorce chování, práva a povinnosti (Friedmanová, Hechter, Kanazawa, 1994), případně je založením rodiny dočasně řešena ekonomická situace rodiny, a to převážně v populaci s nižším vzděláním a horším postavením na současném trhu práce.

Pokud žena již porodila první dítě, generační vliv na početí druhého dítěte se vytrácí, to znamená, že šance žen mít druhé dítě se napříč generacemi nemění (při kontrole vlivu ostatních vybraných proměnných). Z pohledu dat GGS08 je tedy pro vývoj rodinného chování klíčové narození prvního dítěte. Čím později však žena porodí první dítě, tím se její šance na početí druhého dítěte snižuje. Významnou roli hraje opět skutečnost, zda žena žije v manželství, kdy šance ženy na početí druhého dítěte je v porovnání se svobodnou ženou s jedním dítětem 1,6krát vyšší. Studentky s jedním dítětem se k narození druhého dítěte odhodlávají méně často než ženy zaměstnané nebo podnikající. Logicky významnou roli hraje skutečnost, že žena má již jedno dítě a je s ním na mateřské či rodičovské dovolené. V těchto případech se šance na početí 2. dítěte zvyšuje v porovnání s matkami s jedním dítětem aktivními na trhu práce 1,5krát. Na rozdíl od případu početí prvního dítěte, kdy se zdá, že nezaměstnanost může být částečně řešena založením rodiny, fakt, zda je žena zaměstnaná nebo nezaměstnaná, nemá na početí druhého dítěte vliv. Rovněž výše dosaženého vzdělání již nemá takový vliv na početí druhého dítěte jako u prvního dítěte, šance mít druhé dítě však měly vysokoškolačky vyšší v porovnání s ostatními ženami. Zdá se tedy, že pokud se vysokoškolačka rozhodne mít rodinu, při kontrole vlivu ostatních proměnných má podle dat GGS08 větší šance mít druhé dítě.

Okolnosti založení rodiny podle dat GGS05/08

Jak již bylo zmíněno, generace žen narozených v 70. letech odkládají založení rodiny do vyššího věku, případně rodinu odmítají. V datech GGS08 bylo v době šetření (2008–2009) bezdětných 7,7 % (generace 1940–49 a 1960–69) až 9,2 % žen (generace 1929–39). V generacích žen narozených v 70. letech bylo v době průzkumu stále bez dítěte 21 % (generace 1980–90: 82 %). Počínaje generacemi let 70. můžeme rovněž pozorovat významné rozdíly podílů bezdětných v závislosti na výši ukončeného vzdělání, kde především

Tabulka č. 1: Vliv sociodemografických proměnných na početí 1. a 2. dítěte z hlediska věku ženy (Coxova regrese)

proměnná	početí 1. dítěte: exp (B)	početí 2. dítěte: exp (B)
generace 1929–39	1,00	1,00
generace 1939–49	1,21	1,05
generace 1950–59	1,22	1,18
generace 1960–69	1,43	1,14
generace 1970–79	1,08	1,02
generace 1980–89	0,82	1,09
svobodná/rozvedená/ovdovělá	1,00	1,00
vdaná	2,15	1,59
věk při 1. dítěti (v měsících)	X	0,98
zaměstnankyně/OSVČ	1,00	1,00
bez práce/nezaměstnaná*	1,41	0,90
v domácnosti, pomáhající člen rodiny	1,35	1,17
na mateřské/rodičovské dovolené	X	1,54
studentka	0,46	0,58
jiné	1,13	1,05
základní vzdělání	1,00	1,00
bez maturity	0,81	1,05
s maturitou	0,76	1,03
vysokoškolské	0,66	1,19

*nezaměstnaná na základě vlastní deklarace respondentky, bez přesně vymezené definice

Zdroj: GGS05, GGS08, soubor žen

Pozn.: Coxova regrese-kategorizované proměnné mění se v čase: rodinný stav, socioekonomický status; tučně statisticky významné rozdíly na hladině významnosti vyšší než 0,05

vysokoškolačky mají větší tendenci narození dítěte odkládat. Vzhledem k tomu, že se v další analýze soustředíme na okolnosti početí prvního a druhého dítěte, budeme se dále zabývat pouze populací matek.

Matky narozené ve 30. až 60. letech počaly své první dítě v průměru ve věku 22,5 let, matky narozené po roce 1970 počaly své první dítě v průměru o rok později (tabulka č. 2).

Zajímavý je pohled na rodinný stav, respektive „legitimitu“ vztahu při početí prvního dítěte. Z rekonstrukce epizod rodinného stavu, tedy období, kdy byla žena vdaná a kdy žila mimo manželství, vyplývá, že v generacích 40. a 50. let bylo první dítě počato v přibližně jedné polovině mimo manželství. Z průběžných demografických údajů víme, že podíl prvních dětí narozených do 8 měsíců po sňatku měl od počátku 50. let, tedy v období, kdy tyto generace v průměru počaly a porodily své první dítě, vzrůstající trend (koncem 60. let na úrovni 48 %, Palonciová, 2009) při relativně nízkém podílu dětí, které se mimo manželství následně narodily (5 %). Podíl početí mimo manželství v mladších generacích podle dat GGS08 vzrůstá, a to, jak víme z dat běžné evidence, díky růstu podílu dětí narozených mimo manželství (2007: 35 %).

V generacích let 40. až 60. je možné pozorovat klesající trend průměrné doby uplynulé mezi ukončením studia a početím prvního dítěte. Tomu odpovídají další zjištění o socioekonomickém postavení. V naprosté většině, napříč generacemi, byly ženy v době početí zaměstnané. Nicméně z pohledu socioekonomického statusu jsou zřejmé dvě tendence: generace 50. a 60. let počaly své první dítě významně častěji i jako studentky (16 %), generace let pozdějších pak v nově nastolených společenských podmínkách byly v době prvního početí také nezaměstnané (5 %). Ve všech generacích je naprosto převažujícím typem úvazku v období kolem početí prvního dítěte úvazek na plnou pracovní dobu.

Adekvátně k délce těhotenství se v porovnání s průměrným věkem při početí prvního dítěte zvýšil průměrný věk při narození prvního dítěte (tabulka č. 3). Na rozdíl od okolností početí se nakonec převážná část prvních dětí narodila do manželství, velká část početí mimo manželství byla tedy následně legitimizována sňatkem. Spolu s mladšími generacemi je však zřejmý nárůst podílu prvních dětí, které se nakonec mimo manželství narodily⁵ (tabulka č. 3).

K mírným změnám dochází z pohledu socioekonomického postavení. Ve všech generacích se v porovnání s okamžikem početí snížil podíl studentů při narození prvního dítěte, zvýšil se podíl zaměstnaných a v nejmladších generacích se snížil podíl nezaměstnaných matek. V porovnání s obdobím kolem početí prvního dítěte se mírně snížil podíl úplných úvazků. Toto snížení však není příliš významné, stále tedy převládala zaměstnanost na plný úvazek.

Tabulka č. 2: Okolnosti početí 1. dítěte podle generací (sloupcová %)

	generace					celkem
	1929–39	1940–49	1950–59	1960–69	1970 +	
průměrný věk při 1. početí (v letech)	22,4	22,4	22,6	22,3	23,4	22,7
početí mimo manželství	37,8	46,2	51,9	57,5	60,1	53,6
početí v manželství	62,2	53,8	48,1	42,5	39,9	46,4
průměrná doba od ukončení studia (v letech)	4,2	2,9	2,3	1,5	3,8	2,8
studentka	6,4	7,9	16,1	16,6	11,9	12,6
zaměstnankyně/OSVČ	85,3	86,7	79,4	80,5	79,8	81,6
bez práce/nezaměstnaná*	0,3	0,3	0,5	0,8	4,5	1,7
v domácnosti	1,1	0,6	0,3	0,2	0,5	0,5
jiné	7,0	4,5	3,7	1,8	3,2	3,6
plný úvazek pracujících	97,2	96,7	92,3	93,2	91,8	93,7
jiný úvazek pracujících (částečný, měnící se apod.)	2,8	3,3	6,7	6,8	8,2	6,3

*nezaměstnaná na základě vlastní deklarace respondentky, bez přesně vymezené definice

Zdroj: GGS08

Pozn.: početí prvního dítěte je situováno do jednotlivých životních epizod; tučně statisticky významné rozdíly na hladině významnosti vyšší než 0,05

Tabulka č. 3: Okolnosti narození 1. dítěte podle generací (sloupcová %)

	generace					celkem
	1929–39	1940–49	1950–59	1960–69	1970 +	
průměrný věk při 1. narození (v letech)	23,2	23,1	23,3	23,0	24,1	23,4
narození mimo manželství	13,8	14,4	15,0	18,5	31,6	20,9
narození v manželství	86,2	85,6	85,0	81,5	68,4	79,1
průměrná doba od ukončení studia (v letech)	4,9	3,6	3,0	2,2	4,5	3,6
studentka	6,4	6,9	14,3	15,5	12,1	11,9
zaměstnankyně/OSVČ	80,8	84,3	79,5	81,1	77,0	80,2
bez práce/nezaměstnaná*	0,0	0,5	0,7	0,7	3,4	1,3
v domácnosti	0,8	0,7	0,0	0,2	0,5	0,4
jiné	12,0	7,6	5,5	2,5	7,0	6,3
plný úvazek pracujících	96,8	95,7	90,7	90,5	89,5	91,9
jiný úvazek pracujících (částečný, měnící se apod.)	3,2	4,3	9,3	9,5	10,5	8,1

*nezaměstnaná na základě vlastní deklarace respondentky, bez přesně vymezené definice

Zdroj: GGS08

Pozn.: narození 1. dítěte je situováno do jednotlivých životních epizod; tučně statisticky významné rozdíly na hladině významnosti vyšší než 0,05

Pokud žena zatím porodila pouze jedno dítě, pak v naprosté většině případů (98 %) o ně pečovala nepřetržitě, to znamená, že období péče o malé dítě nebylo rozděleno do více epizod. Matky s maturitou a vysokoškolským vzděláním měly tendenci se vracet na trh práce v průměru o půl roku dříve než ženy s nižším vzděláním (GGS08). Matka narozená ve 30. letech pečovala o dítě v průměru 21 měsíců, žena narozená ve 40. letech 26 měsíců, žena narozená v 50. letech 34 měsíců a matky narozené v 60. letech pak pečovaly o své jedno dítě v průměru 38 měsíců (tabulka č. 5). Toto prodloužení období péče o dítě bylo zcela jistě ovlivněno postupným prodloužováním nep placené další mateřské dovolené a zavedením vyplácení příspěvku po dobu další mateřské dovolené, později rodičovské dovolené⁶. Ženy narozené po roce 1970 strávily zatím péčí o jedno dítě kratší dobu, velká část z nich však byla v době šetření stále na rodičovské dovolené, je tedy pravděpodobné, že se období péče o malé dítě

ještě bude prodloužovat, případně tyto ženy porodí další dítě.

Matky jednoho dítěte narozené do konce 50. let vzhledem k socialistickému zřízení a oficiální politice plně zaměstnanosti v podstatě uniformně zastávaly po období péče o malé dítě pozici zaměstnankyně. Jedinou možností, tvořící převážně v těchto generacích kategorii „jiné“, byla možnost zůstat v domácnosti. Tento status však zastávalo velmi málo žen. Počínaje generacemi 60. let se zcela zřetelně objevuje problém nezaměstnanosti. Mezi těmito matkami majícími jedno dítě v době výzkumu bylo po ukončení období péče o dítě přibližně 20 % nezaměstnaných (tabulka č. 6).

Druhé děti byly počaty v průměru 2 až 3 roky po narození prvního dítěte. V porovnání s prvními dětmi byly druhé děti počaty výrazně častěji v manželství a pouze malá část z nich se posléze narodila mimo manželství (tabulka č. 4). Pouze v generacích matek narozených v 70. a 80. letech mají-

Tabulka č. 4: Okolnosti narození 2. dítěte podle generací (sloupcová %)

	generace					celkem
	1929-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970 +	
početí mimo manželství	8,2	7,0	8,7	10,8	19,5	11,6
početí v manželství	91,8	93,0	91,3	89,2	80,5	88,4
průměrný věk při 2. nar. (v letech)	26,4	26,8	26,2	26,0	26,8	26,4
2. narození mimo manželství	6,4	5,4	6,0	6,8	17,1	8,9
2. narození v manželství	93,6	94,6	94,0	93,2	82,9	91,1
průměrná doba mezi ukončením studia a nar. 2. dítěte (v letech)	8,2	7,6	6,1	5,1	7,7	6,7
Socio-ekonomický status při narození 2. dítěte*						
plně pečující o 1. dítě	51,9	40,3	56,4	64,6	76,7	62,2
zaměstnankyně/OSVČ	46,8	59,0	42,2	32,1	17,9	34,8
bez práce/nezaměstnaná*	0,0	0,0	0,0	2,4	4,3	2,0
jiné	1,3	0,7	1,4	1,0	1,1	1,0
plný úvazek pracujících	100,0	89,8	96,8	95,6	90,0	93,8
jiný úvazek pracujících (částečný, měnící se apod.)	0,0	10,2	3,2	4,4	10,0	6,2

*nezaměstnaná na základě vlastní deklarace respondentky, bez přesně vymezené definice

Zdroj: GGS08; * matky se dvěma dětmi, jež poskytly údaje o přerušení ekonomické aktivity z důvodu péče o děti, uveden status při narození 2. dítěte, status při početí 2. dítěte se příliš nelišil vzhledem k velkému zastoupení matek pečujících v té době o 1. dítě

Pozn.: tučně statisticky významné rozdíly na hladině významnosti vyšší než 0,05

Tabulka č. 5.: Průměrná délka období péče o malé děti v měsících

		generace					N	
		1929-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970+		
1 dítě		21	26	34	38	30	499	
2 děti	počet období péče							
	1	69	62	60	69	69	528	
	2	1. období	12	20	23	28	41	327
		2. období	16	36	32	38	36	327
	celkem	28	56	55	65	76	327	

Zdroj: GGS08

cích alespoň dvě děti byl zaznamenán výrazný nárůst podílu druhých dětí narozených mimo manželství.

Ženy mající v době výzkumu dvě děti zvolily ve dvou třetinách případů kontinuální, tedy jedno období péče o malé děti. Z generačního pohledu je však patrný nárůst zastoupení těchto žen, mladší ženy tedy čím dál tím častěji volí přerušení kariéry pouze jednou. V generacích matek narozených po roce 1970 se dvěma dětmi v době výzkumu řetězilo období péče o děti 77 % (tabulka č. 4). Výrazně se tedy snižuje podíl matek zaměstnaných v období mezi narozením prvního a druhého dítěte (nejmladší generace 18 %), zvyšuje se však podíl nezaměstnaných v tomto období (nejmladší generace 4 %). Pokud žena před narozením druhého dítěte pracovala, pak v naprosté většině případů pracovala na plný úvazek. Celková průměrná doba strávená převážně péčí o malé děti se v populaci matek se dvěma dětmi, jež přerušila kariéru pouze jednou, z hlediska generací statisticky nelišila a činila v průměru 67 měsíců (tabulka č. 5). Ženy s vysokoškolským vzděláním však začaly opět pracovat v průměru o 16 měsíců dříve než ostatní ženy. Při návratu na pracovní trh pracovaly matky, jež přerušily profesní dráhu pouze jednou, nejčastěji jako zaměstnankyně (či OSVČ), v nejmlad-

ších generacích bylo však silně zastoupeno riziko nezaměstnanosti, bez zaměstnání se tak po období péče o děti ocitlo 20 % dotázaných žen. Podíl populace nezaměstnaných je navíc v případě matek se dvěma dětmi pravděpodobně snižován relativně vysokým podílem kategorie „jiné“ tvořené převážně ženami v domácnosti.

Pokud žena přerušila období péče o malé děti a vrátila se na trh práce, pak první období strávené s prvním dítětem bylo kratší než období péče o druhé dítě, a to z hlediska všech generací, s výjimkou nejmladších (tabulka č. 5). To do jisté míry koresponduje s opatřeními rodinné politiky, jež nejprve zohledňovala situaci matek se dvěma a více dětmi (viz poznámka 6). Období péče se dále v průměru prodlužovalo spolu s rokem narození ženy. Zajímavé je, že pokud matky narozené především ve 30. a 40. letech rozdělily období péče o své dvě děti do 2 období, pak celková délka období péče o děti byla výrazně kratší než u matek, které zvolily kontinuální strategii. Opak však platí pro nejmladší generace, kdy se zatím (tyto ženy pravděpodobně ještě neukončily reprodukci) na základě dat GGS08 zdá, že řetězení období péče o dvě děti vede ke kratšímu přerušení kariéry. S kontinuální strategií přerušení kariéry souvisí výrazně kratší meziporodní interval, polovina 2. dětí se narodila do 33 měsíců od naro-

zení 1. dítěte, v případě přerušení péče o děti se polovina 2. dětí narodila do 65 měsíců. Tento trend bude pravděpodobně umocněn, neboť od roku 2008 volí matky mezi třemi rychlostními variantami rodičovského příspěvku. Dvouletá varianta s vyšším příspěvkem může vést k uspišení narození druhých dětí.

V období po ukončení prvního přerušení kariéry se matka vracela na trh práce nejčastěji jako zaměstnankyně, v nejmladších generacích je však opět patrný dramatický nárůst podílu nezaměstnaných (tabulka č. 6). Podíl populace nezaměstnaných je navíc v případě matek se dvěma dětmi po definitivním návratu na trh práce pravděpodobně snižován relativně vysokým podílem kategorie „jiné“, kterou tvoří převážně ženy v domácnosti, a to bez ohledu na to, zda žena byla s dětmi doma kontinuálně nebo mezi jednotlivými obdobími péče pracovala.

Souhrnně lze říci, že období přerušení pracovní aktivity z důvodu péče o malé děti je u českých matek tradičně velmi dlouhé, podle dat GGS08 využívají ženy možnosti zůstat s dítětem doma v průměru po dobu 3 let, a to bez ohledu na pořadí dítěte. Po návratu na trh práce pracují matky podle dat GGS08 téměř výhradně na celý úvazek (tabulka č. 7).

Závěr

V České republice je poměrně silně zakořeněna tradice, kdy žena odchází z trhu práce na poměrně dlouhou dobu, aby se mohla starat o malé dítě/děti. Tato zvyklost má svůj původ na jedné straně v zakořeněných stereotypech v české společnosti, kdy je stále silný názor, že o malé dítě se má starat převážně matka, na druhé straně se tato tradice postupně utvářela spolu s opatřeními rodinné politiky, a to především postupným prodlužováním další mateřské/rodičovské dovolené. V období komunismu byla nabídka institucionální péče o děti do 3 let širší, než tomu je v období po roce 1989, nicméně ani tehdy zdaleka nepokrývala celou populaci těchto dětí (Hašková, 2007). Svou roli zde sehrál i diskurs o vhodnosti institucionální péče o malé děti do 3 let, poukazováno bylo např. na častou nemocnost, psychickou deprivaci apod. Vzhledem k omezeným kariérním možnostem tedy matky zůstávaly s dětmi doma tak, jak to umožňoval systém rodinné politiky. Podobně tomu bylo i po roce 1989, kdy došlo velmi výrazně k omezení státní podpory zařízení péče o děti do 3 let bez adekvátního rozvoje soukromých služeb v této oblasti. V důsledku změn plodnosti se v posledních letech stala nedostatečnou i nabídka míst v mateřských školách pro děti starší 3 let. Navíc i přes modernizační trendy v charakteru hospodářství zaměstnavatelé upřednostňují zaměstnance s plným úvazkem a pevnou pracovní dobou, bez ohledu na soukromé potřeby a povinnosti zaměstnanců. V tomto ohledu se s nástupem tržního hospodářství situace na trhu práce

z hlediska pečujících osob nevyvíjí po roce 1989 pozitivně, naopak spolu s většími nároky kladenými na pracovní výkon se spíše zhoršuje.

Před založením rodiny, ale na základě dat GGS05/08 i po návratu na trh práce po rodičovské dovolené stále dominovala jak v generacích matek narozených v letech 1930 až 1969, tak v mladších generacích práce na plný úvazek, i když je třeba říci, že v nejmladších generacích matek se podíl částečných úvazků či jiných flexibilních forem zaměstnávání zvyšuje, nicméně v evropském srovnání jsou tyto formy v České republice stále méně časté.

Na základě výzkumu GGS08 je dále možné vyslovit hypotézu (část mladých matek-respondentek byla v době výzkumu stále na mateřské/rodičovské dovolené, případně ještě tyto ženy neukončily reprodukci), že generace matek narozené po roce 1970 mající více než jedno dítě volí častěji než generace starší kontinuální období péče o malé děti, tj. bez návratu na pracovní trh před narozením druhého dítěte, a toto období strávené mimo zaměstnání je kratší než v případech, kdy žena přeruší pracovní dráhu kvůli péči o malé děti víckrát. U vysokoškolsky vzdělaných matek je zjevný trend více zkracovat dobu péče od dítě/děti, a to i přesto, že podle jejich výpovědí mají relativně vysokou jistotu ohledně jejich návratu k původnímu zaměstnavateli. Ruku v ruce s vysokou kvalifikací těchto žen jde tedy snaha udržet si dosažené pracovní místo a zůstat v kontaktu s oborem. Na druhou stranu se v nejmladších generacích zřetelně vyděluje skupina matek, jejichž postavení na trhu práce je problematické. Buď jsou nezaměstnané ihned po ukončení mateřské nebo rodičovské dovolené, nebo zůstávají v domácnosti, což jejich výhledové pozice na trhu práce nijak nezlepšuje. V současném převládajícím modelu, kdy péči o rodinu a domácnost stále zajišťuje převážně žena, je matka malých dětí pro zaměstnavatele často méně perspektivním zaměstnancem, ať již např. z důvodu časté absence v případě, že jsou děti nemocné, nebo z důvodu obav, více či méně opodstatněných, že v důsledku dlouhého období stráveného mimo trh práce ztratila svoji kvalifikaci (objevují se však i názory, že v období péče o dítě žena naopak některé dovednosti získává, např. schopnost efektivně plánovat čas apod.).

Nutno však podotknout, že relativně dlouhé období péče o dítě, jakkoli je samozřejmě ovlivněné i vnějšími podmínkami, jako je délka rodičovské dovolené, možnosti externí péče o děti, nabídka flexibilních forem zaměstnání apod., odpovídá preferencím samotných matek. Dvě třetiny matek souhlasí s výrokem, že děti často trpí, když se rodiče příliš věnují svému zaměstnání, a to bez ohledu na výši vzdělání. Pouze každá pátá pak považuje péči o domácnost a rodinu za méně uspokojivější než práci vykonávanou za peníze (GGS08). Z dalších výzkumů vyplývá, že

Tabulka č. 6: Status matky po ukončení období péče o děti (sloupcová %)

	generace	1929–39	1940–49	1950–59	1960–69	1970+	celkem
1 dítě	zaměstnankyně/OSVČ	93,5	98,3	92,4	88,6	75,7	86,2
	bez práce/nezaměstnaná*	0,0	0,0	3,0	10,0	19,4	8,7
	jiné	6,5	1,7	4,5	1,4	4,9	5,1
2 děti - 1 období péče	zaměstnankyně/OSVČ	92,5	96,7	97,7	93,2	69,4	88,4
	bez práce/nezaměstnaná*	0,0	0,0	0,0	5,3	19,8	6,7
	jiné	7,5	3,3	2,3	1,5	10,8	4,9
2 děti - 2 období péče	zaměstnankyně/OSVČ	97,3	98,9	96,9	90,7	76,9	92,1
	bez práce/nezaměstnaná*	0,0	0,0	0,0	6,7	18,5	5,2
	jiné	2,7	1,1	3,1	2,7	4,6	2,7
2 děti - 2. období	zaměstnankyně/OSVČ	97,3	98,9	94,1	94,6	71,8	93,1
	bez práce/nezaměstnaná*	0,0	0,0	0,0	2,7	17,9	3,0
	jiné	2,7	1,1	5,9	2,7	10,3	3,9

*nezaměstnaná na základě vlastní deklarace respondentky, bez přesně vymezené definice

Zdroj: GGS08

Pozn.: tučně statisticky významné rozdíly na hladině významnosti vyšší než 0,05

Tabulka č. 7: Velikost úvazku po ukončení období péče o děti (sloupcová %)

	generace	1929–39	1940–49	1950–59	1960–69	1970+	celkem
1 dítě	plný úvazek	89,7	98,2	93,4	98,4	93,6	95,1
	jiné (částečný, měnící se apod.)	10,3	1,8	6,6	1,6	6,4	4,9
	plný úvazek	100,0	94,8	96,5	95,1	87,0	94,2
2 děti - 1 období péče	plný úvazek	100,0	94,8	96,5	95,1	87,0	94,2
	jiné (částečný, měnící se apod.)	0,0	5,2	3,5	4,9	13,0	5,8
	plný úvazek	100,0	89,8	96,8	95,6	90,0	93,8
2 děti - 1. období péče	plný úvazek	100,0	89,8	96,8	95,6	90,0	93,8
	jiné (částečný, měnící se apod.)	0,0	10,2	3,2	4,4	10,0	6,2
	plný úvazek	100,0	94,1	96,9	92,9	96,4	95,4
2 děti - 2. období	plný úvazek	100,0	94,1	96,9	92,9	96,4	95,4
	jiné (částečný, měnící se apod.)	0,0	5,9	3,1	7,1	3,6	4,6
	plný úvazek	100,0	94,1	96,9	92,9	96,4	95,4

Zdroj: GGS08

Pozn.: tučně statisticky významné rozdíly na hladině významnosti vyšší než 0,05

ženy se chtějí minimálně do 3 let věku dítěte starat o rodinu převážně samy, dobře placená a přiměřeně dlouhá rodičovská dovolená je v kontextu dalších pro rodinných opatření včetně např. podpory částečných úvazků mladými rodinami považována za nejdůležitější (Höhne, Kuchařová, Svobodová, Šťastná, Žáčková, 2009). Poměrně velká část populace žen dokonce vědomě prodlužuje období péče o dítě i po 3 letech věku dítěte (jedna třetina po prvním dítěti i druhém dítěti; Kuchařová, 2006), mimo jiné i v důsledku nesouladu mezi možnou délkou pobírání rodičovského příspěvku (4 roky) a délkou rodičovské dovolené (3 roky). Toto uspořádání vede k vyvážení pečující osoby z chráněných pracovních vztahů. Prvky politiky zaměstnanosti napomáhající ženám při návratu na trh práce se rovněž příliš nezaměřují na podporu a rozvoj lidského kapitálu. To vše přispívá k tomu, že ženy v současné době volí, jak již bylo řečeno, spíše strategii oddálené harmonizace neboli po relativně dlouhou dobu se věnují naplno péči o děti a poté opět (spíše) naplno zaměstnání. V období, kdy jsou děti malé, se tak snaží dvojí zatížení omezit či oddálit.

1 Tento text vznikl v rámci grantového projektu MŠMT: „Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita“ (č. 2D06004).

2 Explicitní familialismus vynucuje absencí alternativních forem péče, a to jak poskytovaných státem, tak i soukromým sektorem, péči v rámci rodiny.

Familialistická politika tak akcentuje např. mateřskou a rodičovskou dovolenou, rodinné přídatky, daňové odpočty nebo sociální práva navázaná na poskytování péče (právo na důchod apod.). Tato opatření ve svém důsledku posilují roli ženy pečovatelské a muže živitele. De-familialistická politika se vyznačuje opatřeními vedoucími k oslabení pečující funkce rodiny nabídkou služeb péče o děti, seniory, zdravotně postižené apod., ať již prostřednictvím státu nebo podporou soukromého trhu. Tak dochází k oslabení modelu ženy pečovatelské a muže živitele. Pokud vedou opatření k nerovnosti v péči mezi muži a ženami, jedná se o genderovanou variantu familialismu, příp. de-familialismu (Leitner, 2003).

3 Z mnoha analýz v České republice vyplývá, že rodičovství nemá příliš velký dopad na kariéru otců. Otcové svoji pracovní činnost v období raného dětství svých dětí nepřerušují, naopak často pracují na delší pracovní dobu, což odpovídá jejich připisované roli živitele rodiny, a pracují v nepravidelných časových režimech. Celkově lze říci, že rodičovství ekonomické postavení otců příliš neovlivňuje (Hora, 2010; Kuchařová a kol., 2006). Z tohoto důvodu bude pozornost tohoto textu zaměřena na ženy.

4 Vzdělání bylo v Coxové analýze považováno za konstantní proměnnou, neměnnou v čase, vzhledem k nízké spolehlivosti rekonstrukce vzdělanostní trajektorie, způsobené především nízkým počtem žen s nespojitou vzdělanostní kariérou a dále častou nepřesností uvedených časových údajů.

5 Uvedené podíly prvních dětí narozených mimo manželství jsou mírně vyšší v porovnání se statistickými běžnými evidencemi. Na přelomu let 80. a 90. se mimo manželství rodilo přibližně každé desáté dítě. Rozdíl je dán především samotnou podstatou výběrového šetření, velkou roli však sehrává schopnost přesně rekonstruovat sled životních událostí, resp. uvést přesně jejich data. Základní trendy jsou však v datech GGS08 zachovány.

6 V letech 1964–68 byla matkám poskytována neplacená další mateřská dovolená po dobu 1 roku, od roku 1970 pak po dobu 2 let. Placená „další mateřská dovolená“ byla zavedena v roce 1970, avšak pouze u druhého dítěte, a to do 1 roku věku, od roku 1971 pak do 2 let věku. Nárok na placenou „další mateřskou dovolenou“ měly matky s jedním dítětem od roku 1985 po dobu 1 roku, od roku 1987 došlo ke sjednocení délky placené „další mateřské dovolené“ na 3 roky, přičemž od roku 1995 existují nesrovnalosti mezi délkou rodičovské dovolené (3 roky) a celkovou možnou délkou poskytování rodičovského příspěvku (4 roky, zavedeno v roce 1990).

Literatura:

- Bartáková, H. *Faktory ovlivňující chování žen po rodičovské dovolené ve vztahu k trhu práce*. Rigorózní práce. Brno: FSS, 2006.
- Bartáková, H. *Znevýhodnění žen s dětmi na trhu práce*. In Winkler, J. - Kimplová, L. - Žižlavský, M. (eds.) *Účelové programy na lokálních trzích práce. Jejich význam, potřebnost a realizace*. Brno: Masarykova univerzita, 2005. Pp. 91-103.
- Bartáková H. - Sirovátka, T. *Harmonizace rodiny a zaměstnání v České republice a role sociální politiky*, 2008. [cit. 20.2.2011]. Dostupné z <http://samba.fsv.cuni.cz/~kotrusov/Socialni%20politika%20jako%20spol.praxe/Seminare/Seminar%204/Text%201%20Sirovatka,%20Bartakova%20Harmonizace%20rodiny%20a%20zamestnani%20v%20CR.pdf>
- Becker, G. S. *A Treatise on the Family*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1993.
- Blossfeld, H.-P. - MILLS, M. *Becoming an Adult in Uncertain Times: A 14-country comparison of the losers of globalization*. EURESCO Conference „The Second Demographic Transition in Europe: Implications of family and Fertility Change for Individuals, Families and Society“, 2003.
- Friedmanová D. - Hechter M. - Kanazawa S. *A Theory of the Value of Children*. *Demography*, 1994, Vol. 31, No. 3.
- Haberlová, V. - Kyzlinková, R. *Rodinné potřeby zaměstnanců*. Praha: VÚPSV, 2009.
- Hašková, H. *Doma, v jeslích, nebo ve školce? Rodinná a institucionální péče o předškolní děti v české společnosti v kontextu změn na trhu práce, sociálních politik a veřejných diskurzů mezi lety 1945–2006*. Gender, rovné příležitosti, výzkum, 8 (2): 15–26.
- Höhne, S. et al. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV, 2009.
- Hora, O. *Situace rodičů s dětmi do sedmi let na trhu práce podle výsledků Výběrového šetření pracovních sil*. Poslední revize 6.2.2010 [cit. 16.2.2011]. Dostupné z www.genderonline.cz
- Kuchařová et al. *Postoje a zkušenosti s harmonizací rodiny a zaměstnání rodičů dětí předškolního a školního věku*. Praha: VÚPSV, 2006.
- Leitner, S. *Varieties of Familialism. The caring function of the family in comparative perspective*. *The Official Journal of the European Sociological Association*, 2003, 5(4), s. 353-375.
- Matějková, B. - Palonciová, J. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích s ohledem na situaci v České republice*. Brno: MU, Praha: VÚPSV, 2005.
- Palonciová, J. *Manželství a nesezdané soužití v České republice a ve Francii: projevy druhého demografického přechodu?* Disertační práce. Praha: PíF UK, 2009.
- Paraskewopoulos, S. *Rodičovská péče o děti a politika zaměstnanosti „Kolize nebo komplementarita?“*, [cit. 16.2.2011]. Dostupné z http://www.mpsv.cz/files/clanky/6607/6_Spiridon_Paraskewopoulos_CZ.pdf
- Sobotka, T. *Ten Years of Rapid Fertility Changes in European Post-communist Countries: Evidence and Interpretation*. Příspěvek na EAPS konferenci, 2001.
- In van de Kaa, D. J. *Demographies in transition an essay on continuity and discontinuity in value change*. *European Population Conference*, 2003.
- Štátná, A. *Analýza historie událostí (event history analýza) – možnosti a základní principy při studiu životních drah*, *Data a výzkum*, 2011 (v tisku).

Autorka působí ve VÚPSV, v v. i., a rodinnou politikou se zabývá dlouhodobě.

Nastavení sociálních politik, odborný diskurs a „správná“ péče o děti - srovnání České republiky a Francie¹

Radka Dudová, Hana Hašková

České republika a Francie jsou země, které prošly odlišným historickým vývojem, ale přesto mají v určitých ohledech podobné charakteristiky - vysokou zaměstnanost žen, podobný design institucí formální péče o děti (jesle, školky), rodičovskou dovolenou a příspěvek pro rodiče osobně pečující o své děti. Přes zdánlivou institucionální podobnost se ale chování rodičů v obou zemích výrazně liší - francouzské ženy častěji volí relativně brzký návrat na pracovní trh, zatímco české ženy po narození dítěte přerušují pracovní aktivitu na několik let. Pro vysvětlení této odlišnosti analyzujeme tři vzájemně provázané oblasti: státní příspěvky pro rodiče osobně pečující o své děti, instituce péče o děti a veřejné a odborné diskursy týkající se péče o děti. Francouzsko-česká komparativní analýza ukazuje, že jak v Československu/České republice, tak i ve Francii mělo zásadní vliv na formování politik a utváření institucí péče o děti mladší tří let zejména expertní vědění a jeho prezentace ve veřejném diskursu. Odborný diskurs v obou zemích určoval ideje a představy, které opřádaly instituce péče o děti, a tím také chování lidí, kteří instituce a opatření využívali a ve svých činnostech reprodukovali. Z původně podobných základů ve Francii a v České republice se vyvinula velmi odlišná odborná a veřejná diskuse o psychických dopadech nerodičovské a kolektivní péče na děti. V České Republice je výsledkem genderově konzervativní nastavení sociálních politik a institucí péče o malé děti i přístup k jejich využívání.

Úvod

Z mezinárodních výzkumů vyplývá, že participace matek na pracovním trhu souvisí vedle strukturálně, institucionálně a kulturně podmíněných preferencí samotných rodičů s nastavením rodinných politik a s dostupností a využíváním institucí péče o děti (např. Plantenga a Siegel, 2004; Pfau-Effinger, 2004). Nedostupnost formální péče o děti znamená nižší účast matek na trhu práce a zároveň jejich horší uplatnění po skončení období celodenní péče o děti. Chceme-li zabránit zhoršování postavení žen na pracovním trhu po narození dětí, je nutné zaměřit se na dostupnost institucí formální péče o malé děti, a normy, které využívání těchto institucí ovlivňují. V tomto textu se věnujeme srovnání České republiky s Francií - se zemí, jež prošla odlišným historickým vývojem, ale která má v mnoha ohledech podobné charakteristiky.

Obě země mají i z historické perspektivy relativně vysokou zaměstnanost žen². V obou zemích je také historicky zakotveno rozdělení institucí péče o předškolní děti podle jejich věku, přičemž do pedagogicky orientovaných mateřských škol pro děti od tří let, které mají dobrou reputaci v odborných kruzích i mezi rodiči, dochází v obou zemích okolo 90 % dětské populace příslušného

věku (Kuchařová, Bareš, Höhne et al, 2009; Plaisance, 1999: 32). V obou zemích existuje kromě toho i institut tříleté rodičovské dovolené, kryté rodičovským příspěvkem, jehož výše je ve vztahu k průměrnému platu v obou zemích podobná, i když jeho délka je vázána k odlišným kritériím. Přes určitou podobnost politik a institucí je ale chování francouzských a českých matek odlišné. Zatímco ve Francii pracovalo v roce 2008 60 % matek, jejichž nejmladší dítě bylo mladší tří let, v ČR to byla méně než pětina matek s nejmladším dítětem mladším tří let (OECD, 2008a). Adekvátně k tomu mohly ve Francii pečovat celodenně o děti mladší tří let maximálně dvě pětiny matek, zatímco v ČR takto pečují více než čtyři pětiny matek.³ Obdobně, zatímco v rodinách se dvěma rodiči s dítětem mladším tří let praktičtěji model jediného živitele 80 % českých rodin a v dalších 4 % nebyl zaměstnán ani jeden z rodičů, ve Francii praktičtěji model jediného živitele pouze 35 % takových rodin a v dalších 6 % nebyl zaměstnán ani jeden z rodičů (OECD, 2007).

Ačkoliv si jsou tedy obě země podobné co do relativně vysoké zaměstnanosti žen, rozdělení a ideového zakotvení institucí péče o děti podle věkových skupin na pedagogicky orientované mateřské školy